

Kunst in de Brinkstraatkerk

Deze folder leidt u langs de glas-in-lood ramen in de kerk en vertelt over de kunstenaar die ze maakte, Gerard Temme.

Verantwoording:

Teksten: Kees Heitink

Vormgeving: Historische Vereniging Oud-Bennekom

www.oudbennekom.nl

RONDGANG LANGS DE GEBRANDSCHILDERDE RAMEN IN DE BRINKSTRAATKERK TE BENNEKOM

Startpunt: voor de preekstoel, met het oog op de opengeslagen Bijbel die op de preekstoel ligt. De betekenis van de afzonderlijke ramen wordt uitgelegd. De voorgestelde route (genummerd) doet tevens de compositie van het geheel recht.

De Kunstenaar: In 1946 koos de Gereformeerde kerkenraad van toen de onbekende Arnhemse glaskunstenaar Gerard Temme uit om de gehele Brinkstraatkerk opnieuw te beglazen. De uitkomst werd een toonbeeld van kunst en ambacht. Unieke wederopbouwkunst, die de in de oorlog beschadigde kerk nieuwe kracht gaf. De Bennekomse glazen zouden zijn levenswerk worden; Temme werd maar 48 jaar oud. De glazen, nu net als het kerkgebouw zelf gemeentelijk monument, verdienen een status als rijksmonument.

Het werk is gesigineerd. Onderaan het raam met Mozes en Aáron (gaanderij) schreef Temme: "Gerard Temme. Glazenier. ARNHEM. Dit werk werd begonnen in augustus 1946 en is beëindigd in juli 1947". Gerardus Theodorus Johannes Temme (1903-1952) woonde en werkte in diverse plaatsen in Nederland maar voornamelijk in Arnhem. Hij schilderde en tekende veel bloemen en maakte als glazenier in de regel religieuze voorstellingen. Zijn leermeesters waren zijn vader J.J.G. Temme, A. Middelhoek en de glazenier J.H.E. Schilling. Ander werk is te zien in het koor van de Oudkatholieke Kerk te Arnhem.

We beginnen bij het centrale punt, de preekstoel met daarop het opengeslagen Woord van God. (We staan recht voor de preekstoel):

1. Het raam geheel links van de preekstoel

symboliseert de schepping van het licht. De onderste helft symboliseert de chaos van de aarde.

Rondom de witte vlek zien we de kleuren van het spectrum, tevens de kleuren van de regenboog: het teken van het Verbond.

De drie grote ramen aan de zijde van "De Brink" (zuidzijde) tonen voorstellingen uit het Oude Testament:

2. Middenraam: Het offeren van Izaäk door zijn vader Abraham. Met bovenaan de knechten die met de ezel onder aan de berg Moria achterbleven.

3. Linker raam: Mozes komt van de berg Sinai met de Stenen Tafelen (de Tien Geboden).

4. Rechter raam: Elia op de berg Carmel. God antwoordt hem op zijn gebed.

Het offer en het altaar voor de vreemde goden worden door het hemelvuur vernietigd.

Het volk erkende hierna: "De Here is God".

De drie kleine ramen onder de grote:

5. Middenraam: Abram ontmoet Melchizedek, priester-koning van Jeruzalem. Na zijn overwinning brengt hij tienden en wordt door Melchizedek gezegend.

6. Linker raam: Mozes met de koperen slang in de woestijn

7. Rechter raam: De hemelvaart van Elia.

Zijn opvolger Elisa vangt de mantel van Elia op.

De ramen 2 t/m 7 worden verbonden door één gedachte:

God heeft met de mens een eeuwigdurend Verbond van genade gesloten. Dit is, na de schepping, het tweede grote werk van God.

Nog eens kijkend naar de ramen: *Het Verbond is opgericht met Abraham. Het is bevestigd met Mozes (de wetten) en het is gehandhaafd in Elia en in het volk dat terugkeert uit afgodendienst tot de enige God.*

8. Het raam geheel rechts van de preekstoel stelt de wederkomst, de herschepping, voor.

De hemel breekt open in een stralend licht.

Daarom zien we in dit raam ook afbeeldingen die betrekking hebben op het drukke mensenleven (o.a.

een fabrieksschoorsteen; een hijskraan; een schip). En een man en een vrouw.

Deze beelden verwijzen tevens naar een wereldlijk thema: de wederopbouw na de oorlog.

De drie grote ramen aan de noordzijde tonen voorstellingen uit het Nieuwe Testament:

9. Middenraam: Paulus (hij staat rechts bovenaan) op de Aréopagus. Hij vertelt Atheners verhalend over zijn onbekende God.

10. Linker raam: Petrus op de Pinksterdag. Op de hoofden van de apostelen zijn tongen van vuur te zien.

11. Rechter raam: Johannes op Patmos.

We zien het visioen van de vier paarden, ze zijn wit, vaal, rossig en zwart.

Bovenaan de koningen die ingaan in de stad met de poorten van parels.

14-15: Het linker- en rechterraam van deze groep stellen de symbolisering van aarde en lucht voor. Samen met de ramen aan de zuidzijde (12-13), waar water en vuur worden weergegeven, zijn zo de vier elementen verwerkt.

De kleine ramen onder de grote (noordzijde):

16. Middenraam: De zaaier die het zaad uitstrooit.

17. Linker raam: De vlammen en de duif, symbolen van de Heilige Geest.

18. Rechter raam: De kandelaar en de sterren.

Het geheel van deze groep ramen (9, 10, 11 , 16, 17, 18)

symboliseert de verkondiging van het Woord van God, waardoor de mens gereed wordt voor het Eindoordeel en voor de Wederkomst van Christus.

19. Nu zien we ook, samen met de ramen direct links en rechts van de preekstoel, het totaal:

Schepping en Wederkomst

We zien dat alles in een richting gaat: de prediking (Paulus) en het werk van de Heilige Geest (Pinksteren). Hierdoor wordt de akker (= het hart van de mens) bereid het zaad (het Woord van God) te ontvangen.

Schepping en herschepping. Het begin en het einde, de Alfa en de Omega, de eerste en de laatste letter van het Griekse alfabet.

We zien ze afgebeeld direct rechts van de preekstoel.
20. Links van de preekstoel het kruis dat in lichtend felle kleuren opdoemt uit een donkere achtergrond: de aarde.
 Samen met de gotische bogen duidt deze voorstelling op het offer dat, namens de aarde, door Christus is opgedragen aan God: ter verzoening van de zware schuld van de aarde. Op de preekstoel ligt het opengeslagen Woord van God: de Bijbel.

22. Linker raam: Koning Salomo. De vorsten brengen hem geschenken.

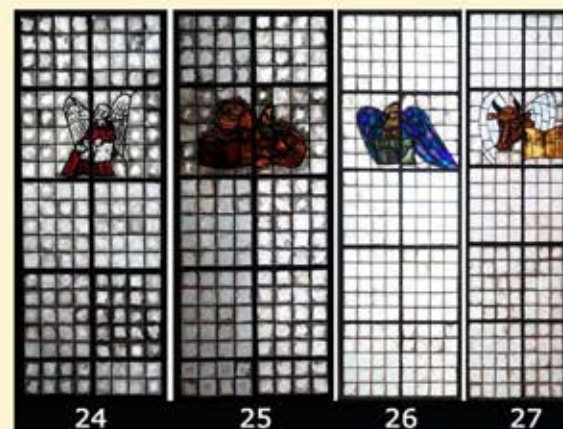
23. Rechter raam: De profeet Jesaja, die door de engel wordt aangeraakt met een gloeiende kool. De engel heeft in de ene hand de kool en in de andere hand de tang waarmee hij de kool van het altaar genomen had (Jesaja 6, vers 6)

Vervolgens de ramen boven de gaanderij (oostzijde) met drie voorstellingen uit het Oude Testament:

21 . Middenraam:

Mozes zet Aäron de hogepriesterlijke tulband op. Op het diadeem staat in Hebreeuwse lettertekens: *de Heiligheid des Heren*. De borstlap van Aäron is een kunstwerk apart.

Het geheel (21, 22, 23) geeft het drievoudig ambt van profeet, priester en koning weer. In Jezus verenigt zich dat drievoudig ambt. Hij is de volmaakte ambtsdrager. Recht hiertegenover aan weerszijden van de preekstoel het kruis en de Alfa en de Omega. Opnieuw zijn we terug bij de kansel met daarop het opengeslagen Woord van God.

24, 25 en 26, 27:

De 2 X 2 ramen bij de zij-uitgangen: de vier evangelisten.

De twee aan de kant van "De Brink" (zuid) symboliseren Mattheüs en Marcus.

De twee aan de andere kant (noord) Lucas en Johannes.

In de 2 X 5 ramen in de lengte van de kerk zien we een aantal christelijke symbolen en motieven:

Lelie: Bijbels symbool voor schoonheid en reinheid.

Druiven: verwijzing naar het Heilig Avondmaal

Pelikaan: voedt haar jongen met het bloed uit haar borst.

Een christelijk symbool voor de kerk welke gevoed wordt met het bloed van Christus, brood en vis.

Ark: het teken van het Verbond.

Wapenrusting van het geloof (Efeze 6: 10 - 17)

Vogel, staande op een groene tak en een rand om de kop.

Dit is symbool voor het eeuwig leven. Het werd al gebruikt door de eerste christenen in de catacomben

Tenslotte...

In totaal zijn er 41 gebrandschilderde ramen in de kerk zichtbaar, waarvan er 37 in deze rondleiding zijn opgenomen. De buitenste onder-ramen aan zowel de noord- als de zuidzijde worden niet behandeld. Ze spreken, in combinatie met de grote glazen erboven, voor zich.

In het voorportaal bij de hoofdingang zijn, tenslotte, nog twee kleine eenvoudig versierde ramen aangebracht.

Hieronder de genummerde ramen met de Bijbelgedeelten waarnaar verwezen wordt:

1. Genesis 1 : 3
2. Genesis 22
3. Exodus 31
4. 1 Koningen 18 : 39
5. Genesis 14 : 18 - 19
6. Numeri 21
7. 2 Koningen 2 : 1- 15
9. Handelingen 17
10. Handelingen 2
11. Openbaringen 6 : 1 - 8
- 12, 13, 14, 15: de vier elementen
16. Mattheüs 13
17. Handelingen 2 en Mattheüs 3 : 16
18. Openbaringen 1 : 13 en 16
- 19,20. Christelijke symbolen
21. Exodus 39 (diadeem: vers 30)
22. Psalm 72
23. Jesaja 6 : 1 - 7
- 21, 22, 23 samen: Heidelbergse Catechismus zondag 12

De onthulling van de ramen vond plaats op 12 juli 1947.

Ze werden in het bestaande kerkgebouw (1927) aangebracht in een periode van herstelwerkzaamheden van oorlogsschade.

GLASKUNSTENAAR GERARD TEMME EN ZIJN BENNEKOMSE LEVENSWERK

De onbekende Arnhemse glaskunstenaar Gerard Temme bracht in 1946-1947 totaal 41 gebrandschilderde ramen aan in de Brinkstraatkerk in Bennekom. De ramen vormen samen een toonbeeld van kunst en ambacht en zijn terecht aangemerkt als gemeentelijk monument. Gerard Temme werd aangezocht de gehele kerk, die flink beschadigd was geraakt door oorlogsgeweld, te beglazen. Wie was deze kunstenaar die de grootste opdracht die hij ooit maakte in Bennekom mocht uitvoeren? Dit artikel is een verkenning, die bij zijn vroege overlijden in 1952 begint.

Een opvallend persoon

Gerardus Theodorus Johannes Temme (1903-1952) werd slechts 48 jaar. Hij stierf na een, naar zeggen, lang en zwaar ziekbed op 31 januari 1952 in Arnhem. Op zijn begrafenis op de begraafplaats Moscowa liep de Arnhemse kunst- en culturele wereld uit. Gerard Temme was bekend. Hij was secretaris van de Werkgemeenschap Arnhemse Kunstenaars (W.A.K.) van 1945-1948, lid en secretaris van het comité dat sinds 1949 de Sonsbeektentoonstellingen organiseerde. Temme was een opvallend persoon en organisator in een gemeenschap van kunstenaars die elkaar kenden en voortdurend tegenkwamen. Bij het graf sprak, behalve wethouder (en kunstminnaar) Bronkhorst ook Johan van der Woude, voorman van het artistieke leven in en rond Arnhem. Gerrit Achterberg, die toen in Arnhem woonde, schreef speciaal het gedicht 'Necrologie', waarvan de tekst door de eerste regel en de laatste twee ook later geliefd is gebleven (1).

Geboren in Enschede begon Gerard Temme zijn opleiding aan het Instituut voor tekenleraren in Amsterdam. Het is niet zeker of hij deze opleiding afmaakte. Zijn bezigheden tonen veelzijdigheid. Hij hield zich al in 1924 bezig met filmen en was ook een geoefend violist. Ook zijn vader J.J.G. Temme, zelf kunstenaar en tekenleraar, stimuleerde

Necrologie

*De tranen over Gerard Temme zijn.
Hij was de joviaalste uit ons midden.
Bracht beelden samen op een stadsterrein.
Schilderde schoenen. Liet figuren bidden
in glas in lood. Nu is hij dood en klein.
En zonder ons. Wij hebben Gerard minder
die op vergaderingen groot kon zijn:
leider, promotor, zoeker, samenbinder.
God werd van hem gemakkelijk de vinder.
En dat gezelschap zal voor eeuwig zijn*

Gerrit Achterberg

hem in de kunst. Over Temme's leven tot 1940 is nog veel onbekend. Zeker is wel dat hij enige tijd onder curatele stond wat zou kunnen duiden op financiële problemen. Mogelijk is hij ook enige tijd opgenomen geweest wegens psychische problemen.

Zijlachen, desnoodaards!

Afb. 1 Hendrik Valk (kunstschilder in Arnhem) en Gerard Temme (rechts). Op de achtergrond een getekend portret van Temme, met karakteristiek hoofddekse.

Oorlogsjaren

Rond 1940 kwam hij, inmiddels in Arnhem neergestreken, in aanraking met de glazenier J.H.E. Schilling (1893-1942). Hij was gespecialiseerd in religieuze voorstellingen en werd Temme's leermeester en inspirator.

In oktober 1943 volgde op 40-jarige leeftijd het huwelijk met de even oude Mies Radstake (verre familie van architect Radstake die in 1926/1927 de Brinkstraatkerk ontwierp). Ze vestigden zich op een beneden-verdieping op het adres Mariëburgstraat 5 in Arnhem-centrum, met een atelierruimte op zolder (2). In de oorlogsjaren schreef Temme zich in als student aan de School voor Kunst en Kunstnijverheid, kortweg 'Kunstoefening' genoemd.

Kunstoefening was een school voor kunstopleiding maar had geen academiestatus. Er waren in die tijd nog maar enkele rijksacademies. Kunstoefening had in die jaren een extra aantrekkingskracht omdat studenten die er ingeschreven waren daarmee vrijstellingspapieren konden krijgen voor werken in Duitsland. Zo diende 'kunst en ambacht' in Arnhem als een welkom alibi voor onmisbaarheid.

"Het was een manier om een beetje onder te duiken. Vrijdagmiddag was er dan altijd modeltekenen. Dan zat er wel veertig man te tekenen. Temme dus ook. Hij was toen al bijna veertig jaar. Het was een bont gezelschap. Er zaten ook mensen bij van de Luftwaffe die meededen. Ik kwam toen als jonge leerling op

Kunstoefening. Ik zag Temme als een soort eeuwige leerling" (3). Ook op Kunstoefening had Temme zijn eerste ontmoeting met Schilling.

Na de oorlog was Arnhem een getroffen stad.

"In 1945 moest Arnhem weer opgebouwd worden. Arnhem was een kapotte lege stad. Voor de Arnhemse kunst begon eigenlijk een toptijd. Er kwam ruimte voor nieuwe kunst, ook bevorderd door de toenmalige wethouder Bronkhorst die deuren liet opengaan. In dit klimaat fungeerde Gerard Temme vanaf het begin als alom aanwezige organisator en deelnemer" (4).

Door zich in te schrijven bij Kunstoefening en daar vaak aanwezig te zijn had Temme in relatief korte tijd tal van contacten gelegd. Er was ruimte voor iemand die van aanpakken wist. Gerard Temme groeide in deze jaren, als kunstenaar maar ook als organisator.

Bennekom

Verleggen wij onze blik naar Bennekom in 1945. Ook daar had de oorlog huisgehouden en was de Gereformeerde kerk aan de Brinkstraat in de laatste oorlogsmaanden flink beschadigd geraakt. Grote boosdoener was een V1, die op de hoek van de Veenderweg – Bakkerstraat – Krulweg neerviel. Door de explosie werd de kerk van het grootste deel van zijn dakpannen en van zo goed als alle ramen ontdaan. In de muren van het gebouw zaten op verschillende plekken scheuren. Toen de Bennekommers in de loop van mei 1945 terugkeerden ontstonden er al snel plannen voor gebrandschilderde ramen in plaats van het vooroorlogse matte glas. Een plan dat niet alleen voor herstel zou zorgen, maar ook een nieuwe impuls voor het gebouw en de kerkelijke gemeente betekende. De oorlog had het huis van God niet klein gekregen. Het gebouw zou mooier worden dan ooit.

Een commissie van drie, bestaande uit Peter Achterstraat (directeur van de Boerenbond Acacialaan), Jac. van Steenberg (oud-wethouder) en Roelof Zomer (uitgever), later aangevuld met architect Messelink, werkte het plan verder uit. Drie kandidaten, twee bedrijven en één kunstenaar, werd om een ontwerp gevraagd. De bedoeling was om de hele kerk te beglazen met gebrandschilderd glas, een grote en bijzondere opdracht. De eerste keuze viel op het voorstel van Gerard Temme. Hij was gemiddeld in prijs en kreeg inhoudelijk de beste beoordeling, ook na ingewonnen advies van deskundigen op het gebied van kerkbouw en kunst. De totale begroting van de opdracht, inclusief de stalen ramen waarin de glazen bevestigd zouden worden, bedroeg zo'n twintigduizend gulden. Een flink bedrag.

De gunning van het project met maar liefst 13 (3x3 en 2x2) grote

ramen op het totaal van 41 betekende voor Gerard Temme een opdracht van enorm gewicht. Achteraf gezien zou het, mede door zijn vroege dood, zijn levenswerk worden.

In een brief aan de Kerkenraad met datum 25 juni 1946 schrijft hij: "Zooals U zult begrijpen, is dit een belangrijke opgave voor een kunstenaar en moeten de (...) verstrekte gegevens eerst bezinken en tot klaarheid komen, alvorens ik een definitieve tekening ga maken. (...) Ik heb gemeend ter wille van de aangename en unieke opdracht een geheele kerk te kunnen versieren, zonder met andere kunstenaars te behoeven samen te werken of daarbij aan te moeten passen van onze oorspronkelijke offerte af te zien. Weest u overtuigd dat ik mijn geheele kracht eraan zal geven om van Uw Kerk een schoon geheel te maken" (5). Temme deed dus kennelijk wat financieel water bij de wijn. Dat betekent niet dat hij vervolgens een vrijbrief kreeg om zijn ideeën onveranderd uit te voeren. De kerkenraad had zo z'n eigen inbreng. Dat blijkt ondubbelzinnig uit een vergelijking van het eerste voorstel van Temme met het uiteindelijke resultaat. Er is in de maanden juni-juli 1946 intensief overlegd. Helaas is over het proces van overleg en ontstaan van de ramen weinig bewaard gebleven.

De ramen

Wie de ramen nauwgezet bestudeert ontdekt dat, in protestantse traditie, het 'verhaal van het geheel' is opgebouwd vanuit de preekstoel, en dus rond het daar opengeslagen Woord van God. Links van de preekstoel een raam over de schepping met aansluitend aan de noordzijde drie grote ramen en onderramen met voorstellingen uit het Oude Testament. Aan de rechterzijde van de kansel een groot raam met als thema herschepping ('de hemel breekt open in een stralend licht') met in de zuidgevel van de kerk drie grote panelen met onderramen uit het Nieuwe Testament. Recht tegenover de

Afb. 2 Signatuur van Gerard Temme aangebracht op het Mozes- en Aäronraam centraal in de Gereformeerde Kerk (oostzijde).

preekstoel, boven de gaanderij, nog eens drie grote ramen met voorstellingen uit het Oude Testament. Op de middelste, recht tegenover de kansel, staan Mozes en Aäron. Op een diadeem in de handen van Mozes staat, klein geschreven en in het Hebreeuws, de tekst 'de Heiligheid des Heren'. De borstlap van Aäron is een kunstwerk op zich (6). Onderaan dit raam heeft Gerard Temme, na voltooiing zijn signatuur aangebracht (Afb.2). Er staat, onopvallend: "Gerard Temme. Glazenier. ARNHEM. Dit werk werd begonnen in augustus 1946 en is beëindigd in juli 1947".

Afb. 3 Het Avondmaal. Een opaline raam (125 x 125) van Gerard Temme, met als voorstelling het laatste avondmaal van Jezus met zijn leerlingen. Een dierbaar en kenmerkend werk dat hij meerdere malen tentoonstelde.

Uit deze periode zijn enkele brieven van Temme aan de kerkenraad bewaard gebleven. Ze geven slechts summiere informatie. Op 23 september 1946 schreef Temme "(...) ik heb het Mozesraam, als proefraam voor de helft bijna klaar. (...) Zoodra de andere panelen ervoor gezet zijn kom ik daarmee naar Bennekom. Misschien kunnen we dan het stalen frame ergens opstellen en de paneelen eens even bekijken". En over het

materiaal in dezelfde brief: Voor de blanke ramen is er nog steeds geen Belgisch glas. Zullen we er maar Portugeesch of Canadeesch inzetten?" (7).

In april 1947 waren de ramen zo goed als af. Temme wilde er eerst foto's van laten maken in zijn atelier: "Zoodra de fotograaf klaar is bezorg ik u de eerste zendingen van de rest" (8). Op 12 juli 1947 werden de ramen officieel overgedragen aan de kerkenraad.

Overbuurjongen Marius Aartsen (Brinkstraat 40) ontmoette in die periode de kunstenaar. Hij herinnert zich: "Wij als jongens van 16-17 jaar vonden het een aparte kerel. Hij had een hoed op en het leek wel of er een klap op was gegeven. Als hij ds. Ras ontmoette greep hij aan de achterkant van zijn hoed en stopte eerbiedig voor de predikant. Wij als jongens maar lachen" (9).

Hoe maakte Temme zijn ramen? Over de manier van werken van de Arnhemse glazenier schreef de dichter en journalist Jan H. de Groot in 1948 in het Vrije Volk Arnhem. Hij trof Temme "in gele jas" aan in zijn atelier: "Daar ontwerpt hij zijn ramen met een weelde van kleuren. Daar tekent hij op enorme vellen de taferelen op normale grootte. Daar past hij de kleuren in schablonen die later worden uitgeknipt en in glas worden uitgesneden. Dan brengt hij de verf op het glas en zet de stukken in de oven. Later, over de lichtbak gebogen, past hij de stukken en brokstukken samen totdat het raam als een legpuzzel op de bak ligt" (10). Het is de werkwijze die het meest lijkt aan te sluiten bij de Bennekomse ramen.

Desondanks hanteerde Temme ook een meer vanuit het materiaal gedachte manier van ontwerpen. In een eerder vraaggesprek met het dagblad Trouw, kort na de onthulling van de Bennekomse ramen, ligt de nadruk op zijn "voorliefde voor een directe werkwijze. Temme tekent zo weinig mogelijk. Het glas zelf in al zijn toevalligheden is voor hem het materiaal waaruit hij zijn forse composities opbouwt" (11).

Temme zelf over zijn voorliefde voor glaskunst: "Omdat het dynamische van de tijd in het gebrandschilderde raam het meest tot zijn recht komt. Alle schakeringen die het licht door het glas doet vallen, brengen een wisseling van stemmingen waar de moderne mens behoefte aan heeft" (12). Collega-kunstenaar Hans Gorter noemt Temme's gedrevenheid: "Hij was een middelmatig tekenaar. Hij moest het hebben van de technische kant, van het werken in het glas en lood. Ik heb hem weleens met een raam bezig gezien. Als een jager die zijn beroep uitoefende" (13).

Afb. 4 Gerard Temme in 1949

Ander werk

In 1948 maakte Gerard Temme drie ramen voor de absis van de oud-katholieke Willebrorduskerk in de Arnhemse Wijk Molenbeke. Het is, voor zover mij bekend, het enige werk van Temme, naast de ramen van de kerk in Bennekom, dat nog te zien is. Ander werk is moeilijk te traceren. In 1951 stelde Temme een aantal van zijn werken ten toon in het Instituut voor Religieuze en Kerkelijke kunst te Utrecht. Een opaline paneel, speciaal glas waarop een brandschildering is aangebracht van het Laatste Avondmaal, troffen we al eerder aan in de catalogus van de tentoonstelling voor Gelderse Kunst te Arnhem (1948). Titels van andere in Utrecht getoonde ramen: 'de Emmaüs-gangers', 'de barmhartige Samaritaan', 'de wonderbare visvangst' en 'Golgotha'.

Twee jaar eerder exposeerde Temme al in hetzelfde instituut. Toen bezocht prinses Wilhelmina de tentoonstelling, een erkenning en grote eer voor. Prinses en kunstenaar kenden elkaar via de Werkgemeenschap Arnhemse

Kunstenaars, waarvan Wilhelmina ook lid was (14).

Organisator

In 1946 werd in Arnhem de 'Werkgemeenschap Arnhemse Kunstenaars' (WAK) opgericht. Doel was het stimuleren van het culturele klimaat in Arnhem. Temme werd secretaris. In 1948 organiseerde de WAK een grote kunstmanifestatie. Onder de toehoorders prinses Wilhelmina die ook met vijf inzendingen meedeed aan de tentoonstelling 'Gelderse Kunst' in gebouw Kunstoefening, georganiseerd door de 'Vereniging voor Beeldende Kunst'. Gerard Temme was overal de spil. Ook bij de jaarlijkse themafeesten in Musis Sacrum, zoals het 'Diepzeebal' (1948)

met Temme in de rol van Neptunes, de god van de Zee. De Stichting 'Sonsbeek 49', waarvan de WAK en dus Temme het

secretariaat voerde, organiseerde de eerste grote beeldtentoonstelling in de openlucht in park Sonsbeek. Deze tentoonstellingen bestaan nog steeds. Temme zou de tweede Sonsbeektentoonstelling echter niet meer meemaken. Tijdens de voorbereidingen voor de tweede uitgave overleed hij, op 31 januari 1952.

Gerard Temme werd nog geen vijftig jaar oud. Zijn actieve periode als kunstenaar heeft niet veel meer dan twaalf jaar geduurd. In deze periode verwierf hij in korte tijd een belangrijke positie in de Arnhemse culturele wereld. Als glaskunstenaar specialiseerde hij zich, net als zijn inspirator Schilling, op religieuze voorstellingen. De beglazing van de Gereformeerde Kerk te Bennekom, 41 ramen in totaal, kan beschouwd worden als zijn levenswerk.

Noten

- (1) Willem Wilmink (in Wilminks keus II, 18-19) geeft een actuele betekenis aan de necrologie uit 1952: "Geen dichter die de dingen ooit zo kort en bondig kon zeggen als Gerrit Achterberg. Een gestorven vriend herdacht hij met een gedicht dat begint: 'De tranen over Gerard Temme zijn.' Die tranen zijn. Punt. Verder niks. En zo zijn die tranen veel meer aanwezig dan wanneer aan het 'zijn' nog iets was toegevoegd".
- (2) Over Temme's leven voordat hij naar Arnhem kwam is (nog) weinig bekend. In een bericht dd. 18 maart 1944 wordt de curatele, waaronder hij (kennelijk) gesteld was, opgeheven. Wettelijk verbleef hij toen in Oldenzaal, feitelijk woonde hij vanaf ongeveer 1940 in Arnhem. (Dagblad van het Oosten 18-03-1944).
- (3) Gesprek met Hans Gorter (geb. 1924), juli 2005.
- (4) Idem.
- (5) Brief Gerard Temme aan de Kerkenraad der Gereformeerde Kerk te Bennekom, 25 juni 1946.
- (6) De betekenis van alle ramen wordt besproken in het eertse deel van deze folder
- (7) Brief Gerard Temme aan de Kerkenraad der Gereformeerde Kerk te Bennekom, 23 september 1946.
- (8) Idem, 16 april 1947.
- (9) Vriendelijke mededeling M. Aartsen, 26 mei 2005.
- (10) Vrije Volk, 3 april 1948.
- (11) Trouw, 26 juli 1947.
- (12) Idem.
- (13) Gesprek met Hans Gorter (geb. 1924), juli 2005.
- (14) Vrije Volk 12 april 1949; Trouw 25 april 1949; Arnhemsche Courant 19 maart 1951; Gelderse Kunst in en om Arnhem 1948

(catalogus). Welke van deze werken nog bestaan is onbekend. Wel bezit het Arnhems Gemeentemuseum twee ramen van de hand van Temme. Deze zijn afkomstig uit een voormalige apotheek. Een proefraam voor de gereformeerde kerk te Bennekom werd door Temme geschonken aan de toenmalige predikant ds. Ras en zou zich nu in de High Church in Toronto (Canada) bevinden.

Bronnen Literatuur:

Aartsen, M., *Flitsen uit het Archief 177*, in 'Bijeen' februari 2014
Diender, J., *Gerard Temme: glazenier en organisator*, in: Infobulletin Vrienden van Sonsbeek jrg 13 (1) 2001
Gelderse Kunst in en om Arnhem 1948. Catalogus.
Heitink, K., *Rondgang langs de glas-in-loodramen in de Gereformeerde Kerk te Bennekom*. Brochure. Bennekom, 1987
Pieterse, M. (e.a.), *De Oud-Katholieke Kerk op Molenbeke*. Arnhem 1992
Sonsbeek '49. Europese beeldhouwkunst in de open lucht. Arnhem 1949

Archieven:

Archief Gereformeerde Kerk Bennekom;
Centraal Bureau Genealogie
Gelders Archief (WAK archief)
Rijksinstituut Kunsthistorische Documentatie
Diverse kranten (zie: noten)

Gesprekken met:

mw. Berends-Radstake, mw. Lensink,
H. Gorter

(overdruk uit De Kostersteen 133, augustus 2015)